

Árkosi Mihály Benedek

A tudós Szilágyi Sándor Apáczai Cséri János és kortársai-ról írott tanulmányában azt állítja, hogy az 1643 utáni években a diák Apáczai Kolozsvárról a gyulafehérvári intézetbe ment át, itt azután "a kolozsvári unit. professzor, Geleji Árkosi Benedek kora egyik legtudományosabb férfiának buzdítására tanulni kezdé a zsidó nyelvet önszorgalomból; mert akkor ezt Fehérvártt senki sem adta elő."¹⁾ E kissé különösen hangzó kijelentés után mindenképp figyelemmel kell lennünk magára a forrásra, amely Szilágyit erre a megállapításra vezette, ez pedig Apáczai Magyar Encyclopaediájának előbeszéde. Ebben ugyanis a többek között elmondja, hogy külső országokbeli akadémiákon "arra fordítám igyekezetemet, hogy jobban tanulnám a zsidó nyelvet, amelynek tanulásához a nagytudományú Árkosi Benedek urnak javaslása szerint már az előtt fogtam vala, de sokra nem meheték, mivelhogy abban az időben (oh idő! mostoha idő!) senkisé volt a gyulafehérvári tudós gyülekezetben, aki ezt a szent nyelvet vagy maga tanulta, vagy tanítás által egyebekkel közlötte volna."²⁾

Ezt olvasva, mindenképpen szegyet kell üssön a fejünkbe Szilágyi állítása, mivel elképzelhetetlen, hogy abban a korban, amikor a literátus emberek között annyira éles válaszfalat vont a dogmabeli ellentét, miképpen kerülhetett volna a kolozsvári református scholaházban bent lakó diákocskára olyan helyzetbe, hogy a különben nagyon kiváló unitárius tanár pártfogásába vegye, vagy legalább is jó tanácsokkal lássa el, különösen ha tekintetbe vesszük

1) Szilágyi Sándor: Vértanúk a magyar történetből. Pest, 1867. 101-02.

2) Apáczai Csérei János: Magyar Encyclopaedia. Győr, 1803, VII. lapon. A bevezetés eredeti latin szövege magyarra van lefordítva.

azt a körülményt is, hogy Gelei 1636 szeptember 9-én indult Olaszországba a páduai egyetemen való továbbtanulás céljából s a bécsi meg a linci fogságát is beleszámítva, csak kilenc esztendő múltával, vagyis 1645 május 5-én érkezett vissza Kolozsvárra!³⁾ Ekkorra azonban Apáczai már a fehértvári kollégium növendéke volt. Szilágyi tévedése azután még más botlást is vont maga után. Ezt a helyzetet az a körülmény is összekuszálta, hogy a XVII. század derekán Erdélyben éppen három Árkosi Benedek nevű férfit találunk a tanári székhelyben, akiknek személyét még a kellő körültekintéssel dolgozó Gál Kelemen is összetévesztette a kolozsvári unitárius kollégiumról írott nagy munkájában. Ezért állithatta tehát, hogy Árkosi (Gelei) Benedek, a kolozsvári unitáriusok jeles scholájának későbbi nagytudományi lektora, az 1636-44. években Olaszországban tanulván, Páduában és Velencében tartózkodott, közben azonban "1642-ben a leideni egyetemen van beírva."⁴⁾ Gál Kelemen a leydai diákra vonatkozólag nem rendelkezvén több adattal, nem is nagyon tudhatta, hogy a hollandiai teológus nem azonos a kolozsvári unitárius tanárral, azért azután az 1643-44. esztendőre szépen vissza is téríti Páduába. Ugyanezt a tévedést vesszük észre, számos más szakírónál is, sőt idegen nyelvű munkákba is átcsuszott. Így Mühlbacher Frigyes román nyelven írott doktori értekezésében azt állítja, hogy Árkosi Gelei Benedek 1641-ben Pádovából Franeckerába utazott, ahol 1642-ben doktorrá avatták. Innen Leydába ment át s majd 1643-ban ismét Padovába tért vissza.⁵⁾

A másik Árkosi Benedekről, aki 1654-től kezdődőleg hasonlóképpen kolozsvári unitárius tanár vala, már tudjuk, hogy ugyancsak Háromszékről, az árkosi Tegző-családból származott.⁶⁾ A Régi Magyar Könyvtár azonban - Kénosi Tózsér kézíratos munkájára hivatkozással - 1639-ben és 40-ben mondott két beszédet is⁷⁾ Geleji Benedek helyett tévesen neki tulajdonít.

Rajtuk kívül tudunk egy harmadik Árkosi Benedekről is; ő a-

3) Gál Kelemen. II. 520-25.

4) I. h.

5) Mühlbacher Frideric: Medicin de seama maghiari ai Ardealului. in sec. XVII. și XVIII. 13.

6) Gál Kelemen. II. 526.

7) RMK. III. 1552, 1563.

zonban már nem Kolozsvárott tanított, hanem a fehértvári academicum collegium egyik rektori tisztét töltötte be. Tehát vallása szerint is Apáczai hitsorsosa. Ezt a harmadik Árkosi Benedeket összefoglaló munkáink nem ismerik, ellenben ha Háromszék 1635 október 25-én összeírt lustra-könyvébe tekintünk, abban valóban megtaláljuk az életbe való elindulását. Ugyanis Árkoson a "primipili veteres", vagyis a régi lófők között látjuk "Mihalj János g. lófő, öccse Benedek, Deák Fejértvárott."⁸⁾ Az a körülmény, hogy másik két földije unitárius vallásus ezért a kolozsvári unitárius scholában tanult, ő azonban, akit most már Mihály Benedek-nek is nevezhetünk, Fehértváron volt diák, bizonyítja református vallását s ezzel egyúttal olyan ismertető jelt ad, amely megakadályozza, hogy a másik kettővel összececerélhessük.

Árkosi Mihály Benedek világrajövetelének idejét a leydai egyetem anyakönyvének adata határozza meg. Ugyanis miután hazai tanulását Fehértváron befejezte, külső országokba való bujdosásra indult. A hollandiai Leyda akadémijára 1642 május 8-án iratkozott be - a bejegyzés szerint - "Benedictus Arcosius Hung(arus. Annum) 28, T(theologiae studiosus)".⁹⁾ Ezek szerint tehát 1614-ben kellett születnie s ilyenképpen az 1635. évi lustra alkalmával 21. évét töltötte be. Diákunk Leydában mindössze csak fél esztendőig tartózkodott, mert 1642 november 21-én a franekerai akadémia-ra iratkozott át. Az itteni anyakönyv szerint: "Benedictus Arkosi Hungarus Theol(ogiae) Stud(iosus)."¹⁰⁾ 1643 október 18-án a groningenai egyetem hallgatója lett.

Külső országokbeli tanulásának befejezési ideje csupán csak következtetés útján állapítható meg. Ugyanis földije: Illyefalvi Sz. Miklós utrecht-i hittanhallgató 1648 március 13-án és erdélyi Fogarasi K. Ferenc leydai teológus 1648 június 24-én¹¹⁾ tartott vitatkozásának ajánlásában azt látjuk, hogy Árkosi ekkor már a gyulafehértvári iskola egyik rektora; különben erre utal az Apáczai-

8) Háromszék 1635. évi lustratioja. 70/B. levél. (A SzNM.-ban használtam.)

9) Archiv N. F. XVI. 211.

10) TT. 1886: 606.- Dunántúli Frot. Lap. 1917: 195.

11) RMK. III. 1712. és MKSzle. 1930: 146.

val kapcsolatos adat is, noha éppen nem olyan korai időből, mint ahogyan Szilágyi Sándor feltételezi. Bizonyos azonban, hogy a nála néhány esztendővel korábban hazatért Gidófalvi János előbb ugyancsak fehértvári iskolamesterrel együtt ő is a szabadabb szellemű presbiteri egyházkerületi irányzat gondolatát hozta magával s ezért a püspöki igazgatás mellett küzdő Geleji Katona István püspök - a már ekkor kolozsvári papságot nyert Gidófalvival egyidőben - őt is eltávolíttatta a kollégiumból. Ugyanis 1649 aug. 15-én Bisterfeld professzor arról tudósította Rákóczi Zsigmondot, hogy "De domini Arkosii negotio jam aliquid spero. Sentio literas vestras fuisse efficaces. Principis resolutio, si perseveret, est heroica."¹²⁾ Majd azt olvassuk Medgyesi Pál udvari papnak ugyancsak Rákóczi Zsigmondhoz 1649 augusztus 23-án intézett soraiból, hogy "Kemény János uram ő kegyelme, el hiszem az Nagyságod bölcs irásátul is indittatván, most igen svadeálja, hogy ugyancsak beállattassék az Scholában Árkosi uram; a mi Kegyelmes Urunk pedig most in discessu is halasztotta, ne talán az Nagyságod ítélését is ő Nagysága szemben érteni akarván ő Nagysága. Ne is kívánja (a fejedelem) ő nagysága az Árkosi uram conscriptioját az (Geleji-féle) Canonok alá különben, hanem csak az ő Nagysága iustificatoria szép orthodoxa restrictiója szerint; hogy ha mindenek az sz. irás mérő serpenyőjében fontoltatnak meg: mely szerint örömet is subscribál."¹³⁾ E sorok magyarázatát világosabban megkapjuk Bisterfeldnek ugyancsak a herceghez 1649 október 1-én Kolozsvárról intézett levelében. Eszerint ugyanis "D.Arkosium, quoque, iterato principis jussu, in scholam restitui, nec d. episcopo renuente; sed cum nudius tertius ex ipso interrogarem, qualem subscriptionem ab illo postulet, respondit: fungatur officio per 5 aut 6 septimas, tum si nancisci queat, conditionem in Transylvania subscribat canonibus, sin cur subscribere? Haec quidem per se nec mihi displicent"...¹⁴⁾

Három hét múlva ezután, vagyis október 22-én Medgyesi azt a hírt közölte a Sárospatakon tartózkodó Zsigmond herceggel, hogy

12) TT. 1887: 658.

13) Szilágyi Sándor: Medgyesi Pál levelei. EPtK. 1876: 307.

14) TT. 1887: 672.

"Valóban Isten nevében esnék, ha Nagyságod urunkkal gyakrabban lehetne együtt; használt igen csak a minapi szemben léte is Nagyságodnak, az igaz ügynek előmozdítására. Árkosi uram már ben vagon a Scholában, és mivel Püspök uram igen desperált vala (saját) élete felől, reversalist sem kívánt még eddig tőle, de oly conditionnal consentialt beállításának, hogy prima quoque occasione gondot viseljen maga felől; noha talán urunk ő Nagysága nem fogja azt is ő kegyelmére hagyni." ¹⁵⁾

E sorokból arról győződhetünk meg, hogy Árkosi Benedeket presbiteriánus egyházigazgatási felfogása miatt bizonyosan a fejedelemmel egyetértett püspök netalán az 1649 év első felében eltávolította rektori állásából, mignem Medgyesi Pál udvari pap és Bisterfeld sürgetésére Rákóczi Zsigmond és Kemény János, a későbbi fejedelem, közbenjárására ugyanennek az eszterendőnek az őszén, mégis csak visszahelyeztetett előbbi állásába. Ugy látszik, hogy ezután már zavartalanul tölthette itt szolgálati idejének hátra levő egy eszterdejét. Ezt bizonyítja az a körülmény, hogy Vizkeleti P. Dániel franekerai theológiai hallgató 1650-ben nyomtatásban megjelent hitvitájában még mindég fehérvári iskolaigazgatóként nevezi meg. ¹⁶⁾ Az eseményeknek ilyenkor való fordulását bizonyosan a püspöknek 1649 december 12-én történt halála enyhíthette. Minthogy az akadémikus mesterek tanárkodásának ideje rendszeren három esztendő vala, ilyenképpen kimondhatjuk, hogy Árkosi a rektori tisztséget - bizonyos ideig tartott megszakítással együtt - az 1647-50. években töltötte be. Külső országokból való hazaérkezése tehát hihetőleg 1647 ősz táján történt. Tudjuk azt is, hogy az elégséges nagyságu segéllyel ellátott, jó igyekezetű diákok gyakran őt, esztendőt töltöttek idegen földi bujdosásban, ennek következtében tehát az is valószínű, hogy egyetemi tanulását csakugyan 1642 tavaszán éspedig Leydában kezdette el.

A fehérvári iskolánál teljesített szolgálati idejének letelte után Árkosi bizonyosan papi pályán helyezkedett el, de erre vonatkozólag semmiféle adatom nincsen. Lehetséges, hogy az új püspök, a hasonlóképpen püspöki egyházigazgatási felfogást valló Csulai György, aligha adott helyet saját nézete szempontjából kockázatosnak látszó nagyobb állomáshelyre.

15) EPrK. 1876: 320.

16) RMK. III. 1712, 1750.

Szilágyi Sándornak fentebb idézett tévedése Árkosi Mihály Benedek egyéniségére vonatkozólag jótékony utmutatásul szolgált, bizonyítván, hogy mint tanár, az ifjuságnak barátja és a tehetségesebbeknek az iskolai tanulmányokon kívüli önművelésre buzdítója volt. Ilyenképpen tehát az Apáczáinak adott tanácsot is most már minden kétség nélkül neki kell tulajdonítanunk. Magyarázatul még azt is hozzá fűzhetjük, hogy a külső országokból behívott jeles professzorok közül ekkorra már csak Bisterfeld maradt életben, egymagára pedig nem tudta ellátni a hiányzó másik két professzor teendőit, a mellette alkalmazott rektorok is - úgy látszik - eléggé el lévén foglalva, ezért nem volt, aki abban az időben a héber nyelvet taníthatta volna.

A fenti sorokból azonban még egyébről is meggyőződhattunk. Ugyanis az 1647. év őszétől 1648 tavaszának végéig Apáczáinak éppen elég alkalmuk lehetett, hogy Árkosival naponta találkozzék s az ő figyelmeztetéseit és irányítását egyebekben is megfogadja. Árkosi ugyanis nemcsak Hollandiában, de valószínűleg Angliába is áthajózva, szívtá magába a haladó egyház felfogását, amely az egyházigazgatásban magának a gyülekezetnek is döntő hatáskört követelt. Nézetét azután idehaza sem rejthette véka alá, bizonyossága ennek az iskolától való eltávolíttatása is. Mindez együttvéve arra bátorít fel, hogy benne keressük egyikét azoknak a férfiaknak, akik az akadémiákra készülő Apáczáit a nyugati országok szabadabb szellemére előkészítették s rakhatták le az alapot puritánus felfogásának kialakulásához.^{x)}

x) E dolgozatomat 1938 őszén Sepsiszentgyörgyön készítettem, amikor még rendelkezésemre állott a fentebb megjelölt forrás, amelyből Árkosi Benedek családi nevét megállapíthattam. Most azonban Bán Imrének Apáczaí Csere Jánosról írott nagyon értékes munkájából (532.l.) meggyőződhettem, hogy Zoványi Jenő a három Árkosi Benedek között 1940-ben rendet teremtett. Dolgozatom értékét a nyomtatott betű elsőbbsége illetésképpen bár csökkentette, az eddig ismeretlen forrás felhasználása azonban talán mégsem tette egészen fölöslegessé ennek közzétételét, különösen ha e sorokat további figyelemzésnek vesszük történeti jellegű irodalmunkba becsuszott eléggé nagy számu tévedések helyesbitésére.